

TÜRKÇE DİL BİLGİSİNDE DURUM VE TAMLAYICI KONUSU

Muna Yüceol ÖZEZEN*

Özet

Türkçede ismin çekimi ile ilgili bir konu olan durum konusu her yönüyle ele alınmamıştır. Türkçenin kaç durumu vardır, sorusuna bütün araştırmacıların paylaştığı tek bir yanıt verilemediği gibi, Türkçenin durum belirleme sistemleri ile ilgili ölçütler de ortaya konulmuş değildir. Oysa genel olarak isimle fiilin ilişkisi demek olan durum cümle için vazgeçilmezdir. Ayrıca durum, fiiller, filimsiler, fiilden isim yapma ekleriyle türemiş olan isimler hatta bazen fiil biçimiyle çağrışım bağı kopmayan isimler için de son derece önemlidir. Soyut hâlde oldukları için fiillerin gereksinim duyduğu ve böylelikle bir dereceye kadar somutluk ve “gerçeklik” kazandıkları bu durumlar, son yıllarda tamlayıcı terimiyle kavramlaştırılmıştır. Fiil-tamlayıcı, filimsi-tamlayıcı ve isim-tamlayıcı ilişkilerini tespit etmek özellikle söz dizimi çalışmaları için bir gerekliliktir.

Anahtar Sözcükler: Türkçe dil bilgisi, isim, isim çekimi, durum, durum ekleri, fiil, tamlayıcı

Abstract

The issue of case regarding conjugation of nouns in Turkish has not been scrutinized in detail. Researchers have not been able to give a specific and exact answer about how many cases there are in Turkish and criteria regarding determining the system of cases have not been shed on light. However, case that can be regarded as a sheer relation between noun and verb is inevitable for a sentence. In addition, case is of paramount importance to verbs, gerunds, nouns derived from verbs and even nouns associating verbs. Abstract verbs that gain concreteness and “reality” through cases have been conceptualized with the term actant. Identifying verb-actant, gerund-actant and noun-actant are necessary especially for syntax studies.

Key Words: Turkish grammar, noun, declension, case, case affixes, verb, actant.

* Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1. Giriş

Durum (hâl, İng. case), gerek dil bilgisi gerek dil bilimi çalışmalarında doğrudan veya dolaylı olarak üzerinde durulan, çeşitli saptamalara dayanak olan önemli konulardan biridir. Bu vazgeçilmezliğine rağmen, *durum* ve beraberinde düşünülmesi gereken *tamlayıcı* konusu, Türkçede kaç *durum* olduğu ve Türkçenin *durum* sistemleri ile ilgili yaklaşımlar, henüz genel bir eğilime, bir başka deyişle araştırmacıların “ortak tutum”una dönüşmemiştir. Bu genel görünümünden yola çıkılarak hazırlanan bu çalışmada, *durum* kavramı, Türkçenin *durum* sistemleri ve Türkçede *isim durumları* ile ilgili kısa değerlendirmeler yapıldıktan sonra *tamlayıcı* konusu üzerinde durulacaktır.

2.1. Durum Kavramı

Dil kullanıcısının dünyayla nesne-mekân ilişkisi kurduğu, dünyaya gönderimde bulunduğu *durumlar*, cümlelerin olmazsa olmazıdır. Bu gönderim ilişkisi, yazı dilinde biçim bilgisi düzlemine büyük oranda yansımaya rağmen, “çekirdek ileti”nin önemli olduğu diyaloglarda ve sözlü dilde, söz konusu düzleme daha az yansıyor ikincil hâle gelmektedir. Hatta konuşan ve dinleyenin ortak dünya bilgisiyle donandıkları iletişim ortamlarında,

“-[Bugün okula] Uğramamışsın!

-[Bugün okula uğramayı] Canım istemedi.” örneğinde olduğu gibi önemini hepten yitirmektedir. Ancak ister görünür olsun ister eksiltilemlerle görünmez olsun, Türkçe için *durum* yoksa cümle de yoktur. Bu önemine rağmen bir kavram olmasına rağmen *durum*, herkesçe kabul görecekt biçimde ve rahatlıkla tanımlanabilen bir kavram değildir. Ayrıca *durum*, özellikle dil biliminde isimle fiilin ilişkisini betimlemenin dışındaki bazı kavramları karşılamak üzere de terimleşmiştir.

A. Topaloğlu’na göre *durum*, “Bir ismin cümle içinde başka bir kelimeyle ilgi kurmak üzere yalın olarak veya ek alarak girdiği durum.”dur (Topaloğlu 1989: 81). Bu tanımlama, örneğin Türkçede, ilişkilenen söz dizimsel birimlerin farklılaştığı *tamlayan durumunu* açıkladığı için kapsayıcıdır. Ancak başka söz dizimsel öbeklenmeler düşünüldüğünde (sıfat tamlaması gibi) Türkçede en azından *yalın durum* tanımlamalarını yeniden gözden geçirmek gerekecektir. Çünkü sıfat tamlamalarında, birincisi niteleyici / belirleyici, ikincisi nitelenen / belirlenen işlevindeki iki ismin ilişkisi söz konusudur. Niteleyici / belirleyici her zaman eksizdir ve dolayısıyla *yalınmış* gibi bir izlenim vermektedir. Aynı biçimde, takısız isim veya belirtisiz isim tamlamalarında da birleşenlerden

ilki eksizdir, ancak *tamlayan durumundadır*. Cümle öğelerinden belirtisiz N¹ eksizdir, ancak *belirtme durumundadır*. Bu “eksiz” yapılanmalar göz önünde bulundurularak Türkçede eksizliğin her zaman *yalın durumu* karşılamadığı söylenebilir. Ayrıca Türkçe cümlelerde “öznenin eksiz olduğu” biçiminde yaygınlaşan yargının “*yalın durum* özneyi karşılar” biçiminde yeniden düşünülmesi gerekmektedir.

Z. Korkmaz, *durumu* “Adın cümle içinde bulunduğu dil bilgisi şekli; yalın veya eklerle genişletilmiş olarak aldığı geçici durum.” biçiminde tanımlamıştır (Korkmaz 2003: 73). Ancak bu tanımlamada, sözü edilen “dil bilgisi şekli”nin isimle hangi biçim birimlerin girdiği ilişkiler sonucunda ortaya çıktığı ve ismin hangi biçim birimlere göre bu biçimi aldığı açık değildir.

B. Vardar iki ayrı *durumdan* söz etmektedir: “1- (Alm. *Kasus*, Fr. *cas*, İng. *case*). Adın tümcedeki işlevini gösteren, biçimsel değişimlerini ya da çekim eklerini belirten dilbilgisi ulamı. (...) 2- (Alm. *Situation*, Fr. *situation*, İng. *situation*) Bir süre dilimi içinde ve bir yerde dilsel üretim ya da algılamayı belirleyen ruhbilimsel, toplumsal, tarihsel vb. koşulların tümü. Kimi dilbilimciler *dış bağlam* terimini aynı anlamda kullanır.” (Vardar 1998: 88). Bu tanımlamalardan ikincisi özellikle metin dil bilimi ve biçim bilim çalışmalarında kullanılmaktadır. A. Erden, N. E. Enkvist’in yazınsal bir metinde, yazınsal açıdan farklılıklar gösteren öğelerin saptanması olarak özetlenebilecek biçim bilimi ilgili yaklaşımını açıklarken *durum* terimini kullanmıştır (Erden 1998: 69). Enkvist’e göre “belirli durumlarda, her tür dil değişkesinin söz konusu duruma uygun bir işlevi vardır.” (Erden 2001: 7). Genel dildeki kullanıma daha yakın olan bu *durum* kavramı, Vardar’ın ikinci maddede açıkladığı *durumdur*. Yine D. Aksan’ın *durumsal anlam ve durum bağlamı* terimlerinde kullandığı *durum* da aynı *durumdur* (Aksan 1999: 29).

B. Göğüş, konuyu doğrudan ve yalnızca “ad”la ilişkilendirerek, *durumu ad durumuna* göndermiştir. Göğüş’ün *ad durumu* tanımlaması, “Tümce kuruluşunda adların eylemle etkilenme, yönelme, bulunma, çıkma, tamlama ilgilerine göre yalın olarak ya da -i, -e, -de, -den, -in olarak girdikleri durum; ev-i, ev-e, ev-de, ev-den, ev-in gibi.” biçimindedir (Göğüş 1998: 3).

Durum, özellikle N. Chomsky’nin dil bilgisi için vazgeçilmez bir belirleyicidir. C. J. Fillmore’un üretici dil bilgisi, “eylem ve bu eyleme belli *durum* ilişkileriyle bağlı ad dizimleri üzerine temellenmiş ve *durum dil bilgisi* (İng. *case grammar*) adını almıştır”(Vardar 1998: 88).

¹ Bu çalışmada, “Y” yüklem, “Ö” özne, “N” nesne, “DT” dolaylı tümleş ve “ZT” ise zarf tümleci kısaltmaları olarak kullanılmıştır.

İki ayrı *durum*dan söz eden F. Bozkurt, ilk olarak ele aldığı *durum* için şu açıklamayı yapmıştır: “Adlar tümce içinde ekler yardımı ile görev alırlar. Bu ekler adların tümce içindeki görevini belirler. Bu bakımdan adlara gelen söz konusu eklere ‘hâl’ ya da ‘durum’ ekleri denir.” (Bozkurt 1995 107-108). Ancak Bozkurt’un üzerinde durduğu ikinci *durum*, diğer çalışmalarda genel olarak sözü edilen ve kendisinin de üzerinde durduğu birinci *durum*dan farklıdır. Bozkurt, burada da ismin ek fiil veya yardımcı fiil yardımıyla yüklemleşmesi sonucu ortaya çıkan *durum*dan söz etmektedir: Ona göre örneğin “Yorgun-u-m. Yorgun-du-m. Yorgun-muş-u-m. Yorgun-sa-m.” cümlelerinde “*yorgun olma durumu*” belirtilmiştir (Bozkurt 1995: 191).

H. Şahin ise *durum* terimini çok daha farklı anlamlarla kullanmıştır. Şahin’e göre, “Türkçede fiiller; iş, oluş, durum bildiren kelimelerdir. (...) Bu yazıda ele alacağımız konu, *gel-* ve *git-* fiillerinin birleşik yapılar içinde yarattığı durumlar ile yapı içinde kazandığı ve yapıya kazandırdığı anlamlar olacaktır.” (Şahin 2001: 73). Burada *durum*, ilkinde “kılış”; ikincisinde ise “dilsel üretimin dil bilgisel yönü” anlamlarında kullanılmış gibi görünmektedir.

Durum konusunu pekçok açıdan ele alan N. E. Uzun, “(...) sözcükler dizimsel düzlemde birbirleriyle kurdukları bağlantı türüne göre (iş yapan, iş konu olan, işin yapıldığı yer gibi) bir ‘duruş biçimi’ almaktadır. İşte bu duruş biçimlerine durum, onları bu duruma göre biçimlendirenlere de durum belirleyicileri denir.” diyor (Uzun 1998: 130)

Bu tanımlamaların birçoğunda dikkati çeken, *durumun*, ismin fiille ilişkisinden doğan bir kavram olarak kabul edilmesidir. Ancak *tamlayan durumu* için aynı rahatlık söz konusu değildir. Çünkü *tamlayan durumu*, isimle isim arasında ilişki kurar. N. E. Uzun, isimle isim arasındaki böylesi bir birliktelikten doğan bu tamlamalardaki tamlayan ve tamlanan ilişkisini, cümlelerdeki Ö ile Y ilişkisine benzetmektedir (Uzun 1998: 137). Tamlamanın ikinci ismi belirli ise *tamlayan durum eki* biçimsel düzleme yansımakta, belirsiz ise yansımamaktadır. Bu bilgiler, *tamlayan durumu* ile ilgili olarak bizi şu noktaya getirmektedir: *Tamlayan durumu*, cümlede Ö’yü gösteren *yalın duruma* ve belirliliğin biçim bilgisiyle ortaya çıkması özelliğiyle de *belirtme durumuna* benzerdir. Bu da şu demektir: *Tamlayan durumunun* yalnızca ismin isimle ilişkisini kuran bir çekim özelliği olduğunu söylemek yeterli değildir. Gerek dil biliminde gerek dil bilgisinde sık sık vurgulanan şey, sözcüklerin anlam / değer bakımından diğer sözcüklerle çevreledikleridir. Örneğin bu durumu N. Emecan şöyle dile getiriyor: “Toplumsal anlaşma ürünü olan, bir başka deyişle, saymaca nitelikli her gösterge, değerini diğer göstergelerle kurduğu bağıntıdan alır.” (Emecan 1998: 29). Her sözcük, anlamını, anlamsal olarak veya anlam-biçimsel olarak

devinime girdiği, bağlantılı olduğu diğer dil birimlerinden aldığına göre, fiiller de tek başlarına anlamlı değildir, en az bir isimle veya bir zarfla çevrelenir. Fiille ismin ilişkisi ismin herhangi bir *durumda* olmasıyla ortaya çıkar. Aynı biçimde isimler de cümlede yalnız değildir ve her zaman başka birimlerle ilişki içindedir. Cümlede anlamın belirmesi için isimlerin kimi zaman isimlerle de ilişkisi gerekir. İsimlerle isimler, çoğu zaman *yalın durum* (“Tarantula bir hayvandır.” örneğinde olduğu gibi), kimi zaman da ekli veya eksiz *tamlayan durumu* yardımıyla ilişkiye girerler. Öyleyse *durum*, temelde isimlerle fiillerin ilişkisi yanında isimlerle isimlerin ve isimliklerin² de ilişkisini sağlar. Yine *durum / ismin durumu* kavramları yalnız ismin devinime girmesiyle ilgili kavramlar değildir. Çünkü fiiller de ancak çevrelendikleri *durumlarla*, anlam kazanırlar. Çünkü fiil çekim ekleri, fiili yalnızca zamana-kişiye veya tasarıya-kişiye bağlar. Oysa fiillerin öncelerinde yer alan ve biçim düzlemine yansıyan / yansımayan *durumlarla*, *durum ekli* veya *durum eksiz tamlayıcılarla* ilişkileri olmasa zihinde anlamlama eksik kalır, dolayısıyla cümle de oluşmaz (Özezen 2000: 201). Bundan yola çıkarak *durum* teriminin tanımı yapılırken onun fiillerle olan bu yaşamsal bağından da söz etmek gerekir.

2.2. Türkçede Durum Belirleme Sistemleri

Dillerin *durum* belirleme sistemleri birbirinden farklı olabilir (Uzun 1998: 145). Türkçe eklemeli bir dil olarak, *durumlarını* da sözcük ve öbek sonlarına gelen eklerle belirler. Ancak yine Türkçenin kendi yapısal özelliğinden kaynaklanan başka bir sistemi daha vardır: *Durum* bağlantıları kurmak için öbeklerden yararlanmak yani *durumu* öbeklerle anlatmak. Her iki sistem de Eski Türkçe döneminden beri gözlenebilen sistemlerdir. M. Öner, Türkçenin *durum* sistemlerini ele aldığı yazısında, haklı bir yaklaşımla, Türkçenin “edatlı (sentaktik)” bir isim çekimi sistemine de sahip olduğunu ve “edatlı (sentaktik) çekimlerin isim çekimi içinde değerlendirilmesi gerektiğini” belirtmiştir (Öner 1999: 13). Ancak belgelerle izlenebilen en eski dönemden başlayarak Türkçe için birincil sistem, *durumların* eklerle belirlenmesidir. İkincil sistemin tam anlamıyla bir “son durum” olduğunu söylemek de güçtür. Bu sistemde *durum* bağlantıları edat öbekleriyle sağlanır. Ancak edat öbeklerinde, edatlar her zaman doğrudan doğruya ismin üzerine gelmez, bağlantı için yine *isim durum eklerinden* yararlanır: *sabaha kadar, dünden beri, size göre, bunun için* gibi. Ayrıca *durumun* söz dizimsel ilişkilerle belirlediği ikincil sistemle birincil sistem arasında, Türkçenin “ana öge + yardımcı öge” biçimindeki yapı bilgisi dizimi bakımından da bir fark yoktur. Çünkü Türkçede “ekler, ekleşmekte olan edatlar ve anlam ağırlığını yitirerek görev ağırlığı kazanan anlam ögeleri daima

² Genel dil bilgisinde “isim unsurları” olarak kullanılan terime karşılık, bu çalışmamızda ve diğer çalışmalarımızda “isimlik” terimini kullanıyoruz.

sona getirilirler.” (Gemalmaz: 1995: 2). Bu bakımdan *bana göre* ile *bence* arasındaki yapı bilgisi sırası aynıdır ve birincide *göre* ve ikincide de +CA görev ögesi olarak sona gelmiştir.

İsmin iki ayrı sistemle belirtilebilen *durumu*, akla Türkçenin tipolojik yapısı ile ilgili birtakım soruları da getirmektedir. *Ekli durum çekimi*, sentetik bir yapıya sahip olan Türkçe için “tipik”ken, *edatlı durum çekimi* analitik diller için daha alışıldık bir durumdur. Dillerin “tip”leri, ne zaman ve neden değişme eğilimi gösterir? Bu bağlamda, Türkçenin *durum* çekimindeki bu ikili görünümü nasıl açıklanabilir ve bu analitik görünümü destekleyecek başka dil bilgisel oluşumlar var mıdır? Bu soruları dil tipologlarına bırakarak Türkçenin durum belirleme sistemleri konusuna dönmek istiyoruz.

Türkçede, *durumların* belirlenmesi için kullanılan bu iki sistemin dışında olanaklar da var mıdır? *Durum ekli tamlayıcılarla*, kimi *durum eksiz tamlayıcılar* ve kimi yapım eklerinin işlev benzerliği nasıl değerlendirilmelidir? Bu konularda bir düşünce ileri sürebilmek için Türkçenin *durumları* konusuna göz atmak gerekmektedir.

2.3. Türkçenin Durumları

Türkçede *ismin* kaç *durumu* olduğu konusuyla ilgili olarak, Türkçenin birincil ve temel sistemi yanında bazı durumların söz dizimsel ilişkilerle de anlatılabilmesi özelliği, farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bugün Türkçe dil bilgisinde, ismin kaç *durumu* olduğu, durumun varlığı-yokluğu ile onun ortaya çıkış sisteminin ilişkisi kesinleşmiş değildir. Ancak bu sorun daha önce de pek çok araştırmacı tarafından tespit edilerek türlü açılardan değerlendirilmiştir (Deny: 1941, Kononov: 1956, Lubimov: 1959, Buran: 1996, Kahraman: 1996, Öner: 1999 gibi). Burada, bu sınıflandırma çabaları ve belirlenen sayılar yeniden ele alınmayacak, dil bilgisi çalışmalarının pek çoğunda, “Türkçede ismin kaç durumu vardır?” sorusuna genellikle *biçim bilgisel (ekli) durumlar* göz önünde bulundurularak yanıt verilmiş olduğu ve bu yaklaşımın belli oranlarda devam ettiği vurgulanacaktır. Oysa örneğin, M. Öner’in de belirttiği gibi, Türkiye Türkçesinde bazı durumlar “sentaktik” sistemle de belirlenebilmektedir (Öner: 1999). Hatta Türkiye Türkçesinde bazı *durumlar ekli sistemle* neredeyse hiç belirlenmemektedir. Çünkü bugün, Eski Türkçede bulunan özellikle *yön gösterme* ve *araç* durumu ekleri, Türkiye Türkçesinde kalıplaşmalar dışında artık kullanılmamaktadır. Ancak bu, *yön gösterme* ve *araç durumlarının* da ortadan kalktığı anlamına gelmemelidir. Çünkü fiillerin *yönü* ve *aracı*, eskiden olduğu kadar bugün için de önemlidir. Ancak bu önemin ve gerekliliğin “dile getirilişi” değişmiştir: Türkiye Türkçesinde *doğru* edatıyla yapılan edat öbeği (*isim / isimlik + a doğru*) *yön gösterme*; ile edatıyla yapılan edat öbeği ise (*isim / isimlik ile veya zamir+(n) n ile*) *araç durumunu*

karşılacaktır. *İle* edatının bu işlevi, onun ekleşme sürecini de hızlandırmış olmalıdır³. Yine Türkiye Türkçesinde *-m°ş* olarak ve *-m°ş bir biçimde* yapılanmalarının fiille ilişkileri sonucu ortaya çıkan *araç durumu* da dikkat çekicidir. Bu noktada *durum eksiz tamlayıcılar* ve özellikle durum zarfları ile fiiller ve fiilden isim yapım ekleri ile fiiller arasındaki ilişkiler (N. Hacıeminoğlu, örneğin sen ve bular zamirlerinin *sensiz, bularsız* biçimlerini “bulunmazlık hâli” olarak değerlendirmiştir (Hacıeminoğlu 1996: 31 ve sonrası)) ayrıca incelemeye değerdir:

Yola dikkat ederek (= dikkatini vererek = dikkatini kullanarak) gel.

Dikkatle (=dikkatli) bak. gibi.

Türkçede bazı yapım eklerinin her zaman “yapım / türetim” işi görmemesi ve bu eklerle genişletilmiş her sözcüğün sözlüksel bir veri oluşturmaması daha önce bazı araştırmacılarca ele alınmıştı (Gülsevin 2004: 1272). Belki bu konudaki çalışmalarda, Türkçedeki bazı yapım eklerinin (+I° ve +s°z gibi) “durum anlatabilme” potansiyelleri de gözden geçirilmelidir. Bu bağlamda, Türkiye Türkçesinde durum zarfı olarak kullanılan -mAks°zın ve +s°zcA yapılanmalarındaki “+s°z”, bu kullanımlardaki etkin rolünü sahip olduğu potansiyelle borçlu olabilir.

Buna göre, Türkçede ismin beş, altı veya dokuz vb. durumundan söz etmek, bu biçimde sayılar belirlemek ve geleneksel belirlemelerde çizilmiş sınırların ötesine geçmek gerçekten de güç görünüyor. Çünkü öncelikle *durum* belirlemedeki ölçütleri belirlemek, “durum eki” olarak tanınmış eklerin sağladığı *durumların* dışındaki *durum* olanaklarını ortaya koymak gerekmektedir.

2.4. Tamlayıcı Kavramı

Durum konusu, yanı sıra, Türkçe dil bilgisi çalışmalarında henüz görece yeni bir belirlenim olan *tamlayıcı* kavramını düşündürmektedir. Aslında bu kavrama dil bilgisi çalışmalarında “isim durum ekleri”, “sözcük öbekleri”, “cümlelerin öğeleri” gibi konuların ele alınışı sırasında yer yer değinilmiştir. Ancak çoğu kez doğrudan *tamlayıcı* teriminin kullanılmadığı bu yaklaşımlarda, konu bütün yönleriyle ele alınmamıştır. Hemen belirtmelidir ki genel çağrışımla *durum* isimle, *tamlayıcı* ise fiille ilgili konular olarak ele alınmaktadır.

İsim durum eklerinin isimleri fiillere ve isimleri isimlere, isimliklere ve edatlara bağlamak biçiminde iki görevi olduğu bilinmektedir. *Tamlayan durum eki* dışındaki *isim durum eklerinin* ilk ve temel görevi isimleri fiillere bağla-

³ Ancak bu süreçte, Eski Türkçedeki zarf yapım eki +IA ile işlev benzerliğinin etkisini de hatırlamak gerekir.

maktır. Anlam bilgisel ve söz dizimsel betimlemeler için önemli bir belirleyici olan *tamlayıcı*, doğrudan doğruya bu ilk ve temel görevle ilintili bir konudur. Örneğin +A *yönelme durum ekini* almış olan bir isim, 1- fiile bağlanır, o fiilin varlık koşulu olan mekânla ilişkisini kurar ve böylelikle anlamını tamamlar; 2- cümle içinde de Y'ye göre genellikle DT olur. 1. görünüm anlam bilgisel, 2. görünüm ise söz dizimseldir. Ayrıca Türkçe için, 1. görünümde fiilden isme geriye doğru, 2. görünümde ise isimden fiile ileriye doğru bir ilişki söz konusudur. Benzer bir biçimde *durum eklerini* almış olan bir öge, cümlede N, DT ve bazan da ZT olmaktadır. Bu söz dizimsel görünüm, genel dil bilgisinde *isim durum eklerinin* ilk bakışta fiille olan diğer ilişkilerinin incelenmesi gereksinimini duyurmamaktadır. Zaten Türkçede *tamlayıcı* konusu, ilk olarak bu gereksinimin bir sonucu olarak doğmuş ve böylece *tamlayıcının* yalnızca isim-fiil ilişkisiyle ilgili olduğu kanısı yaygınlaşmıştır. Oysa bilindiği gibi, Türkçede fiiller, çeşitli fiilden isim yapma, sıfat-fiil ve isim-fiil ekleri olarak “isim”leşebilmektedir. Öyleyse *tamlayıcı* konusu, en azından ortaya çıkan biçim bilgisel görünüm bakımından ve *isim durum eklerinin* ikinci görevlerinin bir sonucu olarak isim-isim ilişkisiyle de ilgilidir.

Belirtildiği gibi, genel dil bilgisi çalışmalarında bütün yönleriyle ele alınmamış ve *tamlayıcı* terimiyle belirginleştirilmemiş olmasına rağmen *tamlayıcı* konusu kimi araştırmacıların dikkatini çekmiştir. M. Ergin, *durum ekleriyle* ilgili olarak “Bu ekler ismi isimlere, edatlara ve bilhassa fiillere bağlayarak birçok münasebetler kurarlar ve bu münasebetlerden birçok isim, edat ve fiil grupları ile cümleler doğar.” demektedir (Ergin 1988: 215). Ergin’in vurguladığı “münasebet” biçim bilgisel ve anlam bilgisel olduğu zaman “sözcük öbekleri” ortaya çıkmaktadır. Türkçede isim *durum* ekli bir biriminin Y görevindeki bir fiille ilişkisi, bildirişim açısından açık ve yeterli bir fiil cümlesini doğurmaktadır. Yalnızca “anlam bilgisel” kalan kimi ilişkiler ise öbek yapılar içinde ele alınmamaktadır. Ancak bu anlam bilgisel birlikteliğe de bir ad vermek gerekir. Bu gereklilik, *tamlayıcı* teriminin son yıllarda kullanılmaya başlanmasını sağlamıştır. Genel görünümünden yola çıkarak ve bu bakımdan da haklı bir yaklaşımla *tamlayıcı* konusu yalnızca fiillerle ilgili görülmüştür. L. Karahan, dil bilgisi çalışmalarında *fiil-tamlayıcı ilişkisini* esas alan tek sınıflamanın geçişli fiil-geçişsiz fiil sınıflaması olduğunu, bir fiilin yalnızca, belirtme durum ekli *tamlayıcıyı* alıp alamadığına göre onun geçişli veya geçişsiz olduğunun saptandığını söylemekte ve bu yaklaşımın eksikliğinden söz etmektedir (Karahan 1997: 209). Tahir Kahraman da şu ana kadar *tamlayıcı* konusundaki en kapsamlı çalışmayı yapan bir araştırmacı olarak “Hangi fiilin hangi tür tamlayıcıya ihtiyaç duyduğu ve hangi durumdaki adları

öge olarak alabildiği de araştırılmamış bir konudur.” (Kahraman 1996: IV) sözleriyle bu alandaki eksikliği vurgulamıştır. Bu eksikliğin bir göstergesi de Türkçede, dil bilgisi veya dil bilim üzerine hazırlanmış terim sözlüklerinde de *tamlayıcı* terimine bu anlamıyla pek yer verilmemiş olmasıdır. Bu durum, söz dizimi çalışmalarında bir dizi sorunu da beraberinde getirmektedir. Çünkü aslında bir söz, giderek sözcük hatta ses birliği esasına dayalı olan cümlede, bu “birliktelikler”in yeterince tanınmamış ve tanıtılmamış olması, cümlenin anlam bilgisi boyutları bir yana, yapısal çözümünü bile güçleştirmektedir. Buradaki “birliktelik” sözcüğüyle, aslında yapısal olarak da birbirinden ayrılmaz olan “öbekler”i kastetmiyoruz. Gerçi *durum eklerinden* birini alan bir birim, birçok isim, isimlik, fiil veya fiilimsiyle anlam bilgisel bir birliktelik oluştururken, aynı zamanda yapısal bir öbek de kurabilmektedir. Türk dili çalışmalarında bu ilişkilere, genel olarak “genetif, datif, ablatif, akkuzatif grupları, edat grupları, iyelik grupları, kısaltma grupları, çekim öbekleri vb.” adlar verilmektedir. Ancak *tamlayıcıların* fiillerle oluşturdukları birliktelik her zaman yapısal olmamakta, bu bakımdan da bir öbek olarak ele alınmamaktadır. Burada sözü edilen fiiller cümle içinde Y olmakta ve bu *tamlayıcıların* Y’ye göre *durumları*, Y’yle ilişkileri DT (+A’lı, +DA’lı ve +DAn’lı tamlayıcılar), N ([+belirtme]’li ve +°’li tamlayıcı), bazan ZT (+A’lı, +DA’lı ve +DAn’lı tamlayıcılar) ve Ö ([+yalın] tamlayıcı) olarak tanımlanmaktadır⁴.

Dil bilgisi çalışmalarında henüz yeteri kadar yer almamış olan *tamlayıcı* konusu, dil bilim çalışmalarında ve özellikle bazı kuramlar için son derece önemlidir. Söz konusu çalışmalarda *eyleyen* (= İng. actant) terimiyle Türkçeye aktarılan bu kavram, bütün *durum ekli yapılar* için kullanılmaktadır. *Durum eksiz yapılar* ise dil bilim çalışmalarında *tümleyen* (= İng. circumstantial element) terimiyle karşılanmaktadır. Burada üzerinde durulacak yapılar, *durum ekli tamlayıcılar*dır. *Durum ekli tamlayıcıların* sayıları belirli ve kullanımları zorunludur. *Durum eksiz tamlayıcıların* (söz diziminde ZT’lerin) ise sayıları belirsiz ve kullanımları da zorunlu değildir (Vardar 1998: 208). Üstelik *durum ekli tamlayıcılar*, örneğin Türkçenin tarihsel dönemleri boyunca ve çağdaş sahalarda değişmez veya pek az değişirken, durum eksiz tamlayıcılar, zamanın, koşulların, bir toplumun algısının, beklentilerinin, araçlarının, kısacası yaşam olanaklarının değişmesi ölçüsünce değişime uğrar. Türkçede zarf-fiil eklerinin tarihsel dönemlerde ve çağdaş sahalarda sürekli değişim göstermesi, Türkiye Türkçesinin yeni zarf- fiil ekleri üreten bir dil olması belki bununla açıklanabilir.

⁴ Cümlenin Y’den sonraki diğer temel kurucusu olması bakımından Ö’ler ve Ö’lerle ilişkiler, genel dil çalışmalarındaki eğilime de uygun olarak bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Tamlayıcıların ilişkili oldukları birimler ve isim durum eklerinin görevleri düşünülerek tamlayıcı konusu üç başlıkta değerlendirilebilir:

2.4.1 Tamlayıcı-Fiil İlişkisi

Tamlayıcılar, fiillerin bir dereceye kadar soyutluktan kurtulmalarını sağlayan, anlamlarını “tamlayan” bir ön koşul başka bir deyişle fiiller için bir varlık koşuludur. Ancak sorun, bu önemine rağmen Türkiye’de son yıllarda yapılan çalışmalarda cümle boyutuyla ele alınmamıştır. Hangi fiiller hangi *tamlayıcıları* alırlar? Herhangi bir *durum* ekini almış veya *yalın durum*daki bir isim veya isimlik, cümle içinde hangi öge olur? Cümlelerin temel ve yardımcı kurucularının (“tümleçler”inin), belirlenmesi ve cümlelerin yapısal olarak “çözümlemesi” sürecinde hangi *tamlayıcılar* önüne geldikleri fiille ayrılmaz bir birlik, bir “öbek” oluştururlar?

Türkiye Türkçesinin genel sözlüklerinde, fiillerin aldığı belki “ilk ve en belirgin” *tamlayıcılarına*, özellikle de +°’li *tamlayıcıyı* alıp almadıklarına yönelik bilgi bulunabilir. +°’li *tamlayıcılara* verilen önem, dolayısıyla fiillerin N bakımından durumları, yukarıda da belirtildiği gibi, geçişlilik” ve “geçişsizlik”in belirlenmesine duyulan gereksinimden kaynaklanmaktadır. Fiillerin diğer *tamlayıcıları* alıp almadıkları bilgisi ise düzenli ve bütünlüklü değildir. Örneğin TS: 2005’te “düşmek” fiili için +A’lı *tamlayıcıyı* aldığı bilgisi verilmiştir. Ancak söz konusu fiil için +DAn’lı *tamlayıcı* da en az diğer *tamlayıcı* kadar gerekli ve “mantıksal”dır. Çünkü *düş-* fiili için bir “baş” ve “son” arasındaki dikey doğrultu son derece önemlidir ve bu doğrultu yoksa *düş-* de yoktur. Türkiye Türkçesinde fiillerin aldıkları *tamlayıcılar* konusunda Tahir Kahraman’ın 24 eserde tam tarama, 46 eserde ise serbest tarama yöntemiyle elde ettiği bulguları sıraladığı çalışması (Kahraman: 1996), önemli bir başvuru kitabı olarak değerlendirilmelidir. Ancak fiillerin aldıkları *tamlayıcılar* bakımından özelliklerinin tam olarak belirlenmesi, aldıkları *tamlayıcıların* fiilin anlamını ne ölçüde etkilediği veya değiştirdiği⁵ ve cümlede hangi *tamlayıcı* hangi öge olur, sorularına da tam bir yanıt verilmesi derlem (=corpus) çalışmaları ile olanaklı görünmektedir. Elbette, cümlelerde *tamlayıcı-fiil* (cümle içinde bazan Y) ilişkisinin önemini vurgulamak açısından bir çırpıda yüzlerce örnek verilebilir. Biz bu örneklerden herhangi birkaçını vermekle yetineceğiz:

Neolojizm terimi, bir dilde yeni kavramları karşılamak üzere oluşturulan yeni sözlüksel birimleri anlatır (Emecan 1998: 21).

Bu cümlede köken bilgisel olarak çözüm bekleyen sözcükleri bir kenara bırakırsak, Türkiye Türkçesindeki genel kullanımları bakımından 4 fiil bu-

⁵ Türkiye Türkçesinde *et-* fiili pekçok açıdan incelendikten sonra, bu fiille oluşturulan birleşik fiiller ve bu birleşik fiillerin alabildiği *tamlayıcılar* ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir (Bak. Sev: 2001)

lunmaktadır: 1- *kavra-*, 2- *karşıla-*, 3- *oluşturul-* ve 4- *anlat-*. 1- *kavra-* fiili için +°'li veya [+belirtme]'li, +DA'lı ve +IA'lı tamlayıcılar bir ön koşuldur. Çünkü ancak “bir şey(i)”, “bir durumda veya bir yerde” ve “bir şey aracılığıyla” kavrarız. Ancak üzerine aldığı -m+ ekiyle isimleşmesi ve bir sıfatın niteleneni olması *kavra-* fiilini bu mantıksal zorunluluklardan -söz dizimsel olarak da- kurtarmıştır. Üzerine isim yapım eki alan her fiil için aynı durum söz konusu olmayabilir. Kimi fiiller söz dizimsel olarak görünmeseler bile aldıkları tamlayıcılar yüzünden yapıyı etkiler hatta yapıyı “belirlerler”. Örneğin *duy-* veya *besle-* fiilleri için +A'lı tamlayıcının önemi “Ona [duyduğu] özlemi büyüktü.”, “Ona [beslediğim] sevgim derindi.” yapılanmalarında açıkça görülür. 2- *karşıla-* fiili +°'li ve +DA'lı tamlayıcıları almıştır. Bu bağlam için bu bilgiler yeterlidir çünkü. Ancak fiilin, +DAn'lı ve +IA'lı tamlayıcıları da alma potansiyeli vardır. 3- *oluşturul-* fiili bu bağlamda asıl olarak *durum ek-siz tamlayıcıya* gereksinim duymuştur. +°'li veya [+belirtme]'li tamlayıcıları asla alamayacak olan bu fiil, gönderme yapılmak istenen bilgiye göre +DA'lı, +DAn'lı ve +IA'lı tamlayıcıları da alabilir. 4- Belki bu cümlede bildirişim açısından en önemli fiil (cümlede Y) olması bakımından, *anlat-* fiili daha çok tamlayıcıyla kullanılmıştır: +*de anlat-* ve +*i anlat-*. Fiille tamlayıcısı arasındaki ilişkinin, zaman zaman söz dizimsel “çözümleme”leri belirlediği veya en azından etkilediğini göstermek üzere şu örneği de vermek yerinde olacaktır:

Diğer yandan örnekseme ürünü sözcükler, dilin öteki öğeleriyle biçimsel bir uyum da sağlamaktadır (Emecan 1998: 29).

Cümlenin N'si *dilin öteki öğeleriyle biçimsel bir uyum*'dur. Burada *biçimsel, bir ve uyum* sözcükleri arasındaki ayrılmazlık, aralarındaki “sıfat, sıfat + isim” ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Bu ilişki bütün dil bilgisi çalışmalarında “sıfat tamlaması” olarak betimlenmektedir. Ancak *dilin öteki öğeleriyle* bölümünün *uyum*'a öbekselleştirilmesinin tek bir açıklaması vardır: *Uy-* fiili bu bağlamda isimleşmiş olmasına rağmen, onun için çok “temel” olan +IA'lı tamlayıcıya gereksinim duymuştur. Fiille tamlayıcısı arasındaki bu ilişki, yalnızca anlamsal olduğu halde -mantıksal önemi yüzünden- biçimsel düzleme de yansımıştır ve böyle bir “öbek” dil bilgisi çalışmalarında betimlenmemiştir.

Görüldüğü gibi, söz konusu fiillerle tamlayıcıları arasında anlamsal bir birliktelik bulunmakta, ancak fiille (cümle içinde Y'yle) tamlayıcılar her zaman geleneksel anlamda bir “öbek” oluşturmamaktadır. İşte bu ilişki, söz konusu fiillerin ancak belirtilen tamlayıcıları olarak “var olabilmeleri” ile ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Türkçe için bugüne kadar yapıldığı gibi, fiillerin +°'li tamlayıcıyı alıp almadıklarını belirlemek yeterli değildir. Çünkü örneğin

al- veya *ver-* fiilleri için +°'li *tamlayıcı* ne kadar önemli ise (çünkü bir nesne, soyut ya da somut bir “şey” belirtisi yoksa bu fiiller anlamlı olmaz), *bak-* fiili için +A'lı *tamlayıcı* o ölçüde önemlidir. Başka bir deyişle *al-* / *ver-* fiilleri için birinci derecede önemli olan *tamlayıcı* +° ekli *tamlayıcı* ise *bak-* fiili için +A ekli *tamlayıcı*dır. Diğer *tamlayıcı*lar temel *tamlayıcı*lara göre daha seçimlidir. Elbette başka fiiller için de, birinci, ikinci hatta üçüncü derecede önemli olan başka *tamlayıcı*lardan söz edilebilir. Bu *durum ekli tamlayıcılar* Y'yle N, DT, bazan da ZT ilişkisi kurmakta ve Türkçede cümle denilen iletişim birimi, büyük ölçüde bu biçimde oluşmaktadır. 1959'da ortaya çıkan dil inceleme yöntemlerinden biri olan bağımsal dil bilgisi (= İng. dependency grammar) yönteminde de *tamlayıcı-fiil* ilişkisi “boş alan” terimi kullanılarak açıklanmaktadır. Buna göre her fiilin çevresinde boş alanlar vardır. Cümlenin kurulabilmesi için boş alanların doldurulması gerekir (Erkman-Akerson- Ozil 1998: 49). Türkçede bu boş alanlar en temel olarak *durum ekli tamlayıcı*larla dolmaktadır.

Tamlayıcı-fiil ilişkisi belirlendikten sonra, Türkiye'deki söz dizimi çalışmalarında yine bu ilişkidenden kaynaklanan bazı sorunlardan veya farklı tutumlardan söz etmek gerekmektedir: Belirtildiği gibi fiiller, bazı *tamlayıcı*ları birinci dereceden ve çok sık olarak almaktadır. Bu durum onların bu *tamlayıcı*larla yapısal bir birlik, bir öbek oluşturduğu izlenimini vermektedir. Ancak bu, büyük ölçüde, bazı fiilerin bazı *tamlayıcı*larla sıkça kullanılmasıyla ve bazı fiillerin de yalnızca bir veya birkaç *tamlayıcı*yı almalarıyla ilgilidir. Ayrıca bununla ilgili olarak, bir ögenin bir yerde bulunma olasılığının arttıkça taşıdığı bilgi yükünün azaldığını (Gemalmaz 1995: 1) ve yanına geldiği ögeyle giderek kalıplaşma eğilimi içine girdiği bilgisini hatırlamak gerekir. Ancak genel dil bilgisi çalışmalarının bazılarında bazı fiillerin bazı *tamlayıcı*larıyla öbek olarak düşünüldüğü ve *tamlayıcı*ların, cümlenin yapısal çözümlemelerinde Y'ye katıldığı görülmektedir. Gerçi bugün pekçok açıdan aşılması olan üretici-dönüşümsel dil bilgisi yaklaşımında, cümleler ağaç diyagramıyla çözümlenirken de Y'lerin *tamlayıcı*larıyla ilişkileri “fiil (eylem) öbeği” olarak değer görmüştür. Ancak Türkiye'deki dil bilgisi çalışmalarında belli ölçüde yer alan tutumun, bu yaklaşım tarzıyla ilgisi olmasa gerektir.

Türkiye Türkçesinde özellikle iki “yapı”, bu açıdan söz konusu edilmeye değerdir. Bunlar +A *başla-* ile -mAk+ *iste-* yapılarıdır. Her iki yapı da şu ana kadar betimlenmiş ve tanımlanmış sözcük öbeği biçimlerine uymamaktadır. *Başla-* ve *iste-* fiilleri ile öncelerinde yer alan *durum ekli yapılar* arasında herhangi bir “mecaz” ilişkisi olmadığı için bu birliktelikler “deyim” olarak değerlendirilemez. Yine bu yapılanmalar, Türkçenin birleşik fiil (“isim + yardımcı

fiil”, “çekimli fiil + fiil” veya “betimlemeli (=tasviri) birleşik fiil”) oluşturma biçimlerine de uygun değildir. Zaten bu fiilleri, *ol-*, *et-* gibi yardımcı fiiller kategorisinde değerlendirmenin güçlüğü de ortadadır. Burada *başla-* fiili +*A durum ekli tamlayıcıyı* (cümlede DT’yi), *iste-* fiili ise [+belirtme]’li *tamlayıcıyı* (cümlede belirtili N’yi) almıştır. Aralarındaki ilişki de *tamlayıcılarıyla* kurdukları sıkı anlamsal ilişkiden başka birşey değildir. Bazı fiillerin bazı *tamlayıcıları* çok sık almaları veya yalnızca bir *tamlayıcıya* gereksinim duymaları, yapıda bir öbeksal ilişki veya kalıplaşma arayışı yaratmamalıdır. Çünkü gerçekte +*A başla-* yapısının söz dizimsel açıdan, örneğin +*A git-*’ten veya +*A var-*’tan, -*mAk+ iste-* yapısının ise (*kitap*)+ *oku-*’tan bir farkı yoktur. Bu birliktelikler “sözcük öbeği” olarak betimlenmediğine göre +*A başla-* veya -*mAk+ iste-* de “sözcük öbeği” olarak değerlendirilmemelidir. Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da şudur: E. Gemalmaz’ın yukarıda belirtilen, “bir ögenin bir yerde bulunma olasılığı arttıkça taşıdığı bilgi yükü azalır ve yanına geldiği öğeyle giderek kalıplaşma eğilimi gösterir” biçiminde özetlenebilecek bulgusu, +*A başla-* ve -*mAk+ iste-* yapılarındaki kimi farklı uygulama eğilimlerimizi de açıklamaktadır. Çünkü +*A*’lı *tamlayıcı başla-* fiilinden uzaklaşıp araya başka tamlayıcılar girdikçe onu açık bir DT olarak görme ve gösterme eğilimi doğuyor. Ancak araya başka herhangi bir *tamlayıcının* girmediği -*mAk+*’lı *tamlayıcı* ve *iste-* fiili arasındaki ilişki daha sıkı görünmektedir.

2.4.2. Tamlayıcı-İsim İlişkisi

Bilindiği gibi isim durum eklerinin, isimleri isimlere / isimliklere bağlamak biçiminde görevleri de vardır. *Tamlayıcı-isim* ilişkisi isim durum eklerinin bu görevlerinden doğmaktadır. *Tamlayıcı*, fiil için bir var olma ve ortaya çıkma koşulu iken, isim için bir başka isimle daralma ve sınırlanma sonucunu doğurmaktadır. Genel ve mantıksal çıkarımımız, *tamlayıcı* konusunun yalnızca fiillerle ilgili olabileceğidir. Ancak fiiller, çeşitli sıfat-fiil, isim-fiil ve fiilden isim yapım ekleriyle isimleşebilmekte, bazı durumlarda fiiller düşebilmekte, kısalabilmekte ve geriye yalnızca *isim-isim* yapılanması kalabilmektedir. Bu durum da söz dizimini, hem sözcük öbekleri hem de cümle boyutunda etkilemektedir. Dil bilgisi kaynaklarının büyük bölümünde *isim-isim* ilişkisi, çeşitli sözcük öbeği terimleri ile ([olan] vb. bölümlerin kısaltılmasıyla oluşan kısaltma öbekleri, çekim öbekleri vb.) tanımlanmaktadır. Ancak isim cümlelerinde *durum ekini* almış bir ögenin, cümlede Y’nin bir ögesi veya yalnızca isimlerle kurulmuş herhangi bir sözcük öbeğinin herhangi bir parçası olup olmadığı konusu sorun olmaktadır. Örneğin,

Bu, onun yanında solda sıfır [kabul edilebilecek bir durum]dır.

Çalışanlar için en kolay yemek, sahanda [pişirilen / yapılan] yumurtadır.

cümlelerinde +DA ekini alan yapılar, ya isim cümlesinin Y'sinin bir parçası ya da isim cümlesinin DT'si olarak değerlendirilebilir. Aslında Türkçede isim cümlelerinin N almadıkları, herkesin kabul ettiği bir görüştür. Ancak DT alıp almayacakları konusunda farklı tutumlar vardır. Bunlardan birkaçı şöyle sıralanabilir:

“Nesne unsuru, tabîî, isim cümlesinde de bulunmaz. Yer tamlayıcılarından da yalnız lokatiflisi bulunur. Demek ki isim cümlesinin unsurları predikat, fail, zarf ve lokatifli yer tamlayıcısıdır.” (Ergin 1988: 381); “Yaklaşma ve uzaklaşma ekli yer tamlayıcıları isim cümlelerinde çok az kullanılır. Bulunma ekli yer tamlayıcısı ise her cümlede bulunabilir.” (Karahan 2004: 30); “ (...) tam yapıllı basit bir isim cümlesinde dört üye vardır ve bunların doğrudan sırası şöyledir: Kimse + Zarflama + İsimleme + Yüklem. Cevher fiili bir durum fiili olduğu için burada isimlemenin hemen daima kimde halinde bulunması dikkat çekicidir.” (Banguoğlu 1995: 535); “Kalmalı dolaylı tümleş, doğrudan yer bildirmesi nedeniyle her tür tümcede bulunabilir. Yönelmeli ve çıkmalı tümleşler ise, genellikle, ad tümcelerinde bulunmaz.” (Şimşek 1988: 121).

Bu ve benzeri açıklamalar, şu ana kadar Türkçenin söz dizimi üzerine yapılmış hemen bütün çalışmalarda, isim cümlelerinin büyük bölümünün yalnızca iki temel kurucudan (Ö+Y) oluştuğu yönündeki tespitlerle de bir koşutluk sergilemektedir. A. U. Elöve bu durumu, “isim cümlelerinde tümleşler Y'yle bir öbek kurma eğilimi gösterirler” biçiminde açıklamıştır (Deny 1941: 784). Ancak bu eğilim, *durum ekli* veya *durum eksiz tamlayıcıların* (ZT'lerin) Y'nin hemen yanında yer aldıkları durumlarda artmakta, Y'den uzaklaştıklarında da azalmaktadır.

İsim durum ekleri isimleri, “asıl” (yukarıda belirttiğimiz *sıfır*, *yumurta* gibi.) diyebileceğimiz isimler yanında, “*asılı*, *basık*, *bozuk*, *büyük*, *çizili*, *dolgun*, *dönük*, *özlem*, *sanık*, *solgun*, *uyum*” gibi fiilden türemiş ve bir yanlarıyla fiilimsilere benzeyen veya “*bağlı*, *borçlu*, *evli*” gibi doğrudan doğruya “*bağlan-*, *borç yap-*, *evlen-*” fiillerini, dolayısıyla da “[+yle] *evlenmiş*, [+e] *bağlanmış*, [+i] *borç yapmış*” fiilimsilerini hatırlatan isimlere bağladığı da görülür. Bu birliktelikler, *solda sıfır*, *sahanda yumurta* örnekleriyle belirtmeye çalıştığımız “eksiltile” açıklanamaz. Dolayısıyla bunlar, rahatlıkla “kısaltma öbekleri” olarak da değerlendirilemez.. Burada iki durum söz konusudur: 1- Fiiller, üzerlerine yapım ekleri alsalar da bazan *tamlayıcılarıyla* kullanılmaya devam ederler. Bu yapı özelliği, dil bilgisi çalışmalarının büyük bölümünde yer bulan “fiilimsi öbekleri”ni hatırlatır. 2- Bazı “isim + isim

yapım eki” yapılanmalarındaki isim, çağrıştırdığı “fiil” biçimleriyle *nöbetle-gebilir*. Her iki yapılanma da söz dizimi çalışmalarında farklı uygulamaların doğmasına neden olabilmektedir. “*Sana borçlandık.*” cümlesinde DT olarak değerlendirilen *sana*, Cahit Külebi’nin bir şiirinde geçen “*Sana borçluyuz ta derinden / Çünkü yurdumuzu sen kurtardın.*” dizelerinde yer aldığı biçimiyle ya DT” olarak veya “yönelmeli öbek”in diğer kurucusu olduğundan Y içinde değerlendirilebilmektedir. Belli ki *borçlan-* fiilinin gereksinim duyduğu +A *tamlayıcısı*, *borçlu* ismini de etkilemiştir. “*Başarısını düzenli çalışmasına borçludur.*” cümlesinde ise durum daha çarpıcı olmaktadır. Çünkü bir isim cümlesi N alıyormuş gibi bir izlenim doğmaktadır. L. Karahan, bu konudaki tespitini, “İsim cümlelerinde nesne bulunmaz, (...). Buna rağmen yüklemi “borçlu” kelimesi olan cümleler (...) nesne almaktadır.” (Karahan 2004: 98) biçiminde dile getirmiştir.

2.4.3. Tamlayıcı-Fiilimsi İlişkisi

Türkçede üç tür fiilimsi eki vardır: 1- Üzerine geldikleri fiil kök ve gövdelerinin isim gibi kullanılmalarını sağlayan isim-fiil ekleri, 2- Üzerine geldikleri fiil kök ve gövdelerinin sıfat / isim gibi kullanılmalarını sağlayan sıfat-fiil ekleri ve 3- Üzerine geldikleri fiil kök ve gövdelerinin zarf gibi kullanılmalarını sağlayan zarf-fiil ekleri. O hâlde *tamlayıcı-fiilimsi* ilişkisi, hem *tamlayıcı- fiil* ilişkisiyle hem de fiillerin “tür”ü değişip “isim soylu” bir sözcüğe dönüştükleri için *tamlayıcı-isim* açıklanabilir.

Geçici isimleşmeler ve *ölünceye kadar* gibi yapılanmalar dışında, Türkçede zarf-fiil eklerinden birini alan bir sözcüğün isim ve dolayısıyla da Y olarak kullanılma olasılığı yoktur. Fiil çekim ekleriyle biçim ve anlam olarak örtüştükleri için sıfat-fiillerin bir bölümünün (-mAz, -Ar, -r, -AcAk ve -m°ş) Y olup olmadıklarının tespiti kolay değildir. Ancak bu sıfat-fiiller üzerlerine *i-* ve *ol-* yardımcı fiillerini alarak sık sık fiil cümlesinin Y’si durumuna geçebilmektedir. Fiilimsiler arasında Y olmaya en elverişli olanlar, isim-fiil ekleri gibi görünmektedir. Bu konularda tam bir tespit için yine derlem çalışmalarına gereksinim vardır. Türkçede bütün isimlikler, yardımcı fiil olarak fiil Y’si oluşturabildiklerine göre, asıl olarak isim Y’si olan fiilimsilerle *tamlayıcılarının* ilişkisi üzerinde durmak, durumu ortaya koymak bakımından yeterli olacaktır.

İsim cümlelerinde Y olan bir fiilimsinin üzerine çektiği *tamlayıcısı*yla ilişkisi, bu cümlelerdeki “öge” konusunu yeniden düşündürmektedir. Fiilimsiler de, temelde “fiil” olmaları bakımından birtakım *tamlayıcıları* alırlar ve bu *tamlayıcılar* fiil cümlelerinde, fiil Y’sine göre DT, N, ZT olarak adlandırılır.

Y'si bir fiilimsi olan isim cümlelerindeki *tamlayıcılar* isim cümlesindeki yargının -daha doğrusu “isnat”ın- tümleçleri olarak mı yoksa fiilimsi öbeğinin kurucuları olarak mı değerlendirilmelidir? Örneğin,

Hemen her toplumda yeni sözcüklerin nasıl ortaya çıktığı konusunda yaygın kanı, bu sözcüklerin toplumun aydın kesimi tarafından oluşturularak halka benimsetilmiştir.(Emecan 1998: 24). Yapısal çözümlemeyle, cümledeki “*hemen her toplumda yeni sözcüklerin nasıl ortaya çıktığı konusunda yaygın kanı*”nın, “olan”ı gösteren Ö olduğunu söyleyebiliriz. Daha sonraki bölümlerden “*bu sözcüklerin toplumun aydın kesimi tarafından oluşturularak*” *benimsetil-* fiilinin ZT'si, “*halka*” bölümünü ise DT'si olarak değerlendirilmeli ve bu parçalar bütünüyle isim Y'sine katılmalıdır. Çünkü *durum eksiz ve durum ekli tamlayıcılarla benimsetil-* fiili arasındaki anlamsal ilişki aynı zamanda söz dizimseldir. En üst çözümlemeye, öbek yapılar nasıl ayrılmaz bir birlik olarak değerlendiriliyorsa, burada da öylece değer görmektedir. Ancak bu durumda, pekçok isim cümlesinin yalnızca Ö+Y yapılanmasından oluştuğu gibi bir görünüm ortaya çıkacaktır. Cümlenin temel öğeleri Ö ve Y'dir ve bir cümle yalnızca temel kuruculardan oluşabilir. “Yargı” değil “isnat” esasına dayanan isim cümleleri için bu durum zaten çok da şaşırtıcı olmayacaktır. Ayrıca üst çözümlemeye bu temel parçaların parçacıklarının alt çözümlemeyle belirlenmesi de olanaklıdır.

İsim Y'lerinin *tamlayıcılarıyla* ilişkileri bakımından dikkati çeken bir diğer nokta, Türkçe fiilimsilere karşılık gelen Arapça ve Farsça sözcüklerdir (ism-i fa'iller, ism-i mef'uller, mastarlar vb.). Gerek dil bilgisi gerek dil biliminde genel bir eğilimle, çoğunluğu Arapça olan ve fiilden türeme bu tür sözcükler, “isim” (tekemmül, içtima, nakliyat vb.), “isim / sıfat” (mezcup, müspet, talip vb.) veya “zarf” (nazaran, mecburen, tamamen vb.) olarak işlem görmüştür. Bu bakımdan bu tür sözcüklerin *tamlayıcılarıyla* ilişkileri “isim+isim” yapılanmasındaki öbeklerle eşdeğer tutularak “kısaltma öbekleri” adıyla betimlenmiştir. Gerçekte burada “isim+isim” yapılanması değil “isim-fiilimsi” bağintısı söz konusudur:

evden eve nakliyat (=evden eve taşımacılık),

denize nazır (= denize bakan, denizi gören),

“*Merakımı mucip oldu.*” (= “Merakımı gerektirdi / ortaya çıkardı.”),

“*efradını cami, ağyarını mani*” (= benzerlerini toplayan, farklılarını dışlayan) gibi.

Yukarıda sıralanan örneklerde düşürülmüş / kısaltılmış herhangi bir fiil yoktur. Burada Arapça veya Farsça fiilimsilerde zaten var olan ancak bugünün

genel kullanıcıları için tespiti kolay olmayan fiiller vardır. Bu bakımdan Türkçe fiilimsi öbeklerindeki uygulamaların hepsi bunlar için de geçerli olmalıdır. İster bugünkü Türkçeden atılmamaları gerektiği isterse atılmaları gerektiği düşünölsün, bu sözcüklerin belli ölçülerde tasfiye oldukları gerçeği, bugünün araştırmacılarının söz konusu yapılarla ilgili olarak yaşayacakları olası güçlükleri azaltacaktır. Bu sözcüklerin barındırdıkları fiillerin, Türkçe mantığına göre mi, yoksa Arapça / Farsça dil mantığına göre mi *tamlayıcı* aldıkları ise ancak başka bir çalışmanın konusu olabilir.

Arapça ve Farsçadan dilimize girmiş sözcüklerden kurulmuş Y'lerde üç farklı kullanım özelliği dikkati çekmektedir: 1- Bu sözcükler *et-*, *ol-*, *kıl-* gibi yardımcı fiillerle Y'leşebilirler: (+A) *sahip ol-*, +IA *mümkün ol-*, +° *teşrif et-* gibi. Bu kullanımlarda, cümle yargısı bu yardımcı fiillerin üzerine temellenmektedir. Genel uygulamada, Türkçe çekimli fiillerden veya birleşik fiillerden oluşmuş Y'lerde, nasıl bu fiillerle *tamlayıcı*ları bir öbek olarak ele alınmıyorsa, "Arapça / Farsça fiilimsi + yardımcı fiil" yapılanmasından oluşmuş Y'lerin *tamlayıcı*larını da Y'lere bağlamamak ve anlama göre N, DT, kimi zaman da ZT olarak değerlendirmek en çıkar yol gibi görünmektedir. Burada Arapça / Farsça fiilimsiler, kalıcı isim olmuşlardır ve temel yargı yardımcı fiillerle verilmiş olmaktadır. 2- Arapça ve Farsça sözcüklerin bir bölümü, ek fiille (*i-* fiili) veya +IA- ekiyle kullanım düzlemine çıkmaktadır. Bu kullanımlarda, +IA-'li yapılar da tamamen isim işleyişindedir. Yani +IA-'li bir Arapça / Farsça sözcüğün öncesindeki *tamlayıcı*yla ilişkisi, Türkçe herhangi bir fiille veya fiilden türemiş isimle eşdeğerdedir. Ancak ek fiilli kullanımlarda, bu sözcüklerin fiillik yanları ön plandadır. Bu bakımdan, bunlar, Türkçe fiilimsilerin öge kabul etmesi gibi, öge kabul etmektedirler. Bu yüzden ek fiille Y'leşen bu sözcükler, öncelerindeki *durum ekli* veya *eksiz tamlayıcı*larla bir bütün oluşturmaktadırlar. 3- "Merakımı *mucip* oldu." veya "Merakımı *muciptir*." örneğinde verdiğimiz *mucip* gibi bazı Arapça sözcükler, *ol-* fiili veya isim cümlesi N alamayacağına göre, her durumda biçimsel olarak *tamlayıcı*sıyla bir bütün olarak değer görülmelidir. Bu en azından cümle "çözümleme"lerindeki uygulama kolaylığı adına tercih edilmelidir. Çünkü *mucip* sözcüğünün N'si ile elde ettiği anlamsal bütünlük ortadadır.

3. Sonuç

Dil incelemelerinde birbirine belli noktalarda benzeyen ancak temelde "farklı" kavramlar aynı terimle, *durum* terimiyle karşılanmaktadır. Başka bilim dallarında da kullanılan *durum*, dolayısıyla çok kapsamlı bir terimdir ve bu çok kapsamlılık, onun terim olma özelliğini zayıflatmaktadır. Dil incelemelerinde kullanılan "hâl / *durum*" terimleriyle sözü edilen genellikle isimlerin

veya isimliklerin cümledeki diğer öğelerle ilişkisi yani *ismin durumu*dur. Bu *durumu* diğer *durumlardan* ayırabilmek için *ismin durumu* (veya *ismin hâli*) terimini kullanmak daha sınırlayıcı ve belirleyici olacaktır. Ancak yine de bu terimle ilgili sorun tam olarak çözümlenmiş olmaz. Nitekim, *ismin durumu* kullanımı, zihinde diğer sözcük türleriyle ilgili (örneğin *fiilin durumu*) durumsal ulamları çağrıştıracaktır ki Türkçede bu türden ulamlar yoktur. Türkçede *ismin durumları*, Türkçe gibi eklemeli bir dil için çok “tipik” kabul edilecek bir sistemle yani *eklerle* “dile getirilir”. Ancak Türkçe için *edatlı isim durum çekimi* de en azından belli *durumlar* için olanaklıdır. Hatta Türkiye Türkçesinde bazı *durumlar* artık yalnız edatlı çekimle biçim bilgisi düzlemine çıkmaktadır. Ancak Türkçe için bu iki genel sistemin belirlenmesi, *durum* kavramı ile ilgili söz dizimsel görünüşleri betimlemeye yetmez. Bunun için *durum ekli tamlayıcılarla durum eksiz tamlayıcıların* ilişkisi ve Türkçede bazı yapım eklerinin (+l° ve +s°z gibi) *durum* anlatabilme potansiyellerinin belirlenmesi gerekmektedir. Türkçede kaç *isim durumu* olduğu konusu da dolayısıyla *isim durumu* ifadeleriyle ilgili bütün olanakların tespiti ile tam olarak ortaya konabilir. Ancak genel görünümünden yola çıkarak Türkçede *isim durumu* sayısının yalnız *ekli durumlarla* sınırlanmaması gerektiği söylenebilir. Bu durumda en azından ilk anda Türkçede en az dokuz *durumdan* (yalın, belirtme, yönelme, kalma, çıkma, tamlayan, araç, yön gösterme, eşitlik) söz etmek gerekir. Buna göre *ismin bir durumu* ile onun biçim düzlemine yansıtışı arasında varlık / yokluk ilişkisi yoktur. Araştırmacıların görüş ayrılıkları da bu noktada ortaya çıkmaktadır. *Edatlı isim durum çekimlerinin*, Türkiye Türkçesinde en temel *isim durumları* için değil de biraz daha ikincil ve tartışmaya açık *ismin durumları* için söz konusu olması da ayrıca ilgiye değerlidir. *Durum* kavramı, Türk dil bilgisi çalışmalarında ayırıcı bir öge olarak betimlemelerde kullanılan ancak henüz tam olarak araştırılmamış bir kavram olan *tamlayıcısının* da ele alınmasını gerektirir. *Durum*, ismin -genel anlamda- fiille ilişkisi ise *tamlayıcı* fiilin isimle ilişkisi demektir. İsim, çeşitli *durum* ifade sistemleriyle fiile bağlanma, fiil ise çeşitli *durum ekli tamlayıcılarla* “bütünlenme”, “tamamlanma” eğilimi gösterir. Fiiller ancak çeşitli *tamlayıcılarla* “anamlı” hâle gelebildiği gibi, Türkçede cümle de ancak isimle fiil arasındaki bu ilişkilerle ortaya çıkabilir. Ancak Türkçede fiiller, eksiltilebilir veya çeşitli fiilimsilerle ve yapım ekleriyle isimleşebilir. Böylelikle asıl olarak fiille ilgili olan tamlayıcı biçim bilgisel görünüm bakımından isimle de ilgili hâle gelir. Hatta isimlerin, ilişkili oldukları fiillerle çağrışımlarını koparmakları zaman da salt isim-isim ilişkisini kurmaya yararlar. Türkçeye Arapça ve Farsçadan giren kimi fiilden türeme sözcükler de *tamlayıcılarla* “sözcük öbeği” oluşturma eğilimi gösterirler. Bu eğilim, Türkçe dil bilgisi çalışmalarında isim işleme gören bu sözcüklerde yer

alan ancak ilk bakışta tespiti kolay olmayan fiillerin *tamlayıcıları*yla kurdukları ilişkiden kaynaklanmaktadır.

Kaynakça

- Aksan, Doğan (1990), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim 1, 2.* baskı Türk Dil Kurumu Yayınları: 439/1 Ankara.
- Aksan, Doğan (1999), *Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi)*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Banguoğlu, Tahsin (1995), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 528, Ankara.
- Bozkurt, Fuat (1995), *Türkiye Türkçesi*, Cem Yayınevi Kültür Dizisi, İstanbul.
- Buran, Ahmet, (1996) *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 660, Ankara.
- Deny, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* (Çeviren: Ali Ulvi Elöve), Maarif Matbaası, İstanbul.
- Emecan, Neşe (1998), *1960'tan Günümüze Türkçe (Bir Sözlük Denemesi)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Erden, Aysu (1998), “Dil ve yazın öğretiminde biçemsel yetinin pekiştirilmesi: yöntem ve çözümleme”, *Doğan Aksan Armağanı*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları: 366, ss. 69-82, Ankara.
- Erden, Aysu (2001), “Dilbilimsel eleştiri: yazınsal metinlerde yaratıcılığa biçembilimsel yaklaşım”, *Dil Dergisi* S. 105 (Dilbilimsel Eleştiri Özel Sayısı), ss.7-15.
- Erkman-Akerson-Fatma- Şeyda Ozil (1998), *Türkçede Niteleme Sıfat işlevli Yan Tümceler*, Simurg Yayınları Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 22 Ankara.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1995), “Türkçe'nin morfo-sentaktik yapısının fonolojisine etkileri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* S. 3, ss. 1- 7.
- Göğüş, Beşir (1998), *Anlatım Terimleri Sözlüğü*, Ankara.
- Gülsevin, Gürer (2004), “Türkçede “sıra dışı ekler” ve eklerin tasnif-tanımlama sorunu üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (20- 26 Eylül 2004) Bildirileri I*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 855 / I, Ankara 2004, ss. 1267- 1283.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 638, Ankara.
- Karahan, Leylâ (1997), “Fiil- Tamlayıcı İlişkisi Üzerine”, *Türk Dili* S. 549, ss. 209- 213.
- Karahan, Leylâ (2004), *Türkçede Söz dizimi*, Genişletilmiş 7. Baskı Akçağ Yayınları: 58 Ankara.
- Kahraman, Tahir (1996), *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 654 Ankara.
- Kononov, A. N. (1959), *Çağdaş Türk Edebi Dilinin Grameri* (Sabit Paylı'nın Türk Dil Kurumu'nda yer alan çevirisi), Moskova.
- Korkmaz, Zeynep (2003), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Genişletilmiş 2. Baskı Türk Dil Kurumu Yayınları: 575, Ankara.

- Lubimov, Konstantin (1959), “Türkçede kaç isim hâli var?”, *Türk Dili* S. 96, ss. 688- 690.
- Öner, Mustafa (1999), “Türkçede edatlı (sentaktik) isim çekimi”, *Türk Dili* S. 565, ss. 10-18.
- Özezen, Muna Yüceol (2000), “Tamlayıcı konusu ve cümle”, *Namık Kemal’in Romanlarında Cümle* (Basılmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2000 ss. 198-218.
- Sev, Gülsel (2001), *Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 794, Ankara.
- Şahin, Hatice (2001), “Gel- ve git- fiillerinin birleşik yapılarda sergilediği durumlar”, *Türk Dili* S. 595, ss. 73-78.
- Şimşek, Rasim (1987), *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon.
- Türkçe Sözlük*, 10. Baskı Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, Ankara 2005.
- Uzun, Nadir Engin (1998), *Dilbilgisinin Temel Kavramları Üzerine Tartışmalar*, Ankara.
- Uzun, Nadir Engin (2000), *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe, İstanbul: Multilingual*.
- Topaloğlu, Ahmet (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, No: 207, İstanbul.
- Vardar, Berke (1998) (Yön.), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı ABC Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.